
JUGOSLOVENSKA INFORMBIROVSKA EMIGRACIJA: POGLED IZ ČEHOSLOVAČKE

Prof. dr Ondrej Vojtjehovski*

APSTRAKT: *U članku se iznose rezultati istraživanja o jugoslovenskoj informbirovske emigraciji u vreme sukoba Tito–Staljin od 1948. do 1954. godine. Fokusira se na pogled iz Čehoslovačke na ovu temu kroz postojeću izvornu dokumentaciju koja se nalazi u praškim arhivima. Informbirovski emigranti se predstavljaju kao posebni istorijski akteri koji su imali svoj sopstveni subjektivitet, iako su postali predmet sovjetske politike protiv Tita i iako je na njih iz Jugoslavije gledano kao na pasivno oruđe u rukama Moskve.*

KLJUČNE REČI: Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine, Informbiro, informbirovska emigracija, Komunistička partija Jugoslavije, politički egzil iz Jugoslavije, Čehoslovačka

Uvod

Informbirovska emigracija u Sovjetskom Savezu i zemljama Istočnog bloka bila je donedavno nedovoljno poznat i neistražen fenomen. U historiografiji koja se bavila rasepom između Tita i Staljina i sukobom Jugoslavije sa Informbiroom predstavljala je marginalnu pojavu, kojoj je u radovima na ovu temu bilo posvećeno samo nekoliko rečenica ili beležaka u fusnotama. Čak i u najznačajnijem, u stvari dugo jedinom radu o informbirovskom pokretu od hrvatsko-američkog istoričara Ive Banca, emigrantima je posvećen samo jedan deo jednog poglavlja zasnovanog u to vreme na izvorima iz druge ruke.¹ U zborniku radova sa konferencije povodom pedesetogodišnjice Rezolucije Informbiroa ne postoji nijedna studija koja bi tematski obradila ovaj problem.² To je bilo sasvim razumljivo jer su istoričari tokom devedesetih godina novootvorene arhive najpre iskoristili za proučavanje tema koje su

* Redovni profesor, Karlov univerzitet, Filozofski fakultet, Prag, Češka Republika
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0778-7876>; E-mail: ondrej.vojtechovsky@ff.cuni.cz

¹ Ivo Banac, *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1988), 222–231.

² Petar Kačavenda i Đoko Tripković (ur.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1999).

se činile u tom trenutku važnijim: kako je uopšte došlo do razmimoilaženja i do sukoba i kako je taj sukob uticao na odnose između jugoslovenske države i SSSR-a i drugih tzv. narodnih demokratija, na međunarodni položaj Jugoslavije i na unutrašnje promene. Pomenimo samo jednu od monografija nastalih iz takvog istraživanja, knjigu Jana Pelikana *Jugoslávie a východní blok 1953–1956* (koja nažalost nije do danas prevedena ni na jedan od jugoslovenskih jezika). Autor analizira međudržavnu i međupartijsku strukturu odnosa i govori sažeto o emigrantima kao o jednom od problema u procesu normalizacije odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama njegovog lagersa.³ Tek u poslednjoj deceniji se pojavilo nekoliko autora koji su se bavili informbiroovskim egzilom kao posebnom temom. Osim naših radova,⁴ posvetili su se toj temi u nekoliko retkih slučajeva i domaći autori.⁵ Nezavisno od ovih istraživanja, jugoslovenskim emigrantima u Budimpešti počeo je da se bavi mađarski istoričar Peter Vukman.⁶ Koliko nam je poznato, IB emigracija u drugim zemljama dosad nije detaljno proučena.

U velikoj meri istraživanje ove teme omogućilo je otvaranje arhiva bezbednosti u bivšim socijalističkim zemljama. Državno-bezbednosne službe tamošnjih režima veoma precizno su pratile sve aktivnosti i život jugoslovenskih emigranata, koji su na jednoj strani predstavljali važan element u tadašnjoj antititovskoj kampanji, a na drugoj strani izazivali strah i paniku vlastodršca da preko emigrantske organizacije mogu u redove komunista prodreti jugoslovenski špijuni i agenti. Na ovaj način su službe bezbednosti neplanski ostavile istraživačima ogroman materijal koji oslikava izuzetno iscrpno životne uslove i političku delatnost emigranata. Na sreću, možemo delimično da uporedimo ovu arhivsku građu sa izveštajima o IB emigraciji iz dosijea Udbe, koji

³ Jan Pelikán, *Jugoslávie a východní blok 1953–1956* (Praha: Karolinum, 2001).

⁴ Na srpskom, hrvatskom i slovenačkom jeziku objavljene su sledeće studije: Ondřej Vojtěchovský, „Informbiroovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbiroovaca u Čehoslovačkoj“, u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, urednik Slobodan Selinić (Beograd: INIS, 2008), 207–230; Isti, „Anton Rupnik: Pot slovensko-francoskega komunista do kariere jugoslovenskega informbirojevskog funkcionarja“, *Acta Histriae*, br. 1–2, (2010), 151–174; Isti, „Aktiviranje jugoslovenskih informbiroovaca u Čehoslovačkoj 1968. godine“, u: *Tito – viđenja i tumačenja*, urednik Olga Manojlović Pintar (Beograd: INIS, 2011), 466–485; Isti, „Iz diplomatije u IB emigraciju. Događaji u jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima u SAD-u povodom Rezolucije Informbiroa 1948. godine“, u: *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961*, urednik Slobodan Selinić (Beograd: INIS, 2012), 174–204; Isti, *Iz Praga protiv Tita! Jugoslovenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj* (Zagreb: Srednja Europa, 2016).

⁵ Petar Dragišić, „Napred – List jugoslovenskih emigranata (pristalica Kominforma) u Bugarskoj“, *Tokovi istorije*, 3–4, (2005), 125–142; Momčilo Mitrović, Slobodan Selinić, „Jugoslovenska informbiroovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964“, *Tokovi istorije*, 1–2, (2009), 31–54; Milan Milenković, „The Cominform Emigration in Bulgaria“, *Istorija 20. veka*, br. 1, (2025), 147–162.

⁶ Péter Vukman, „Tito’s stoutest spy“: Lazar Brankov in Hungary (1945–1956)“, *Öt kontinens*, no. 2, (2013), 407–422; Isti, „Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj (1948–1949)“, u: *Mađari i Srbi sa dve strane promjenjive granice 1941–1948*, urednici Árpád Hornyák, Zoran Janjetović, László Bíró (Budimpešta: Mađarska akademija nauka, Filozofski istraživački centar, Istorijski institut, 2016), 351–383; Idem, „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*“. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*, (Budapest – Pécs: Kronosz Kiadó, 2017); Idem, „Political Activities of Ibeovci Emigrants in Hungary (1948–1953)“, *Tokovi istorije*, br. 3, (2017), 35–58; Idem, „Social Composition and Everyday Life of Cominform Emigrants in Hungary (1948–1980)“, *Istorija 20. veka*, br. 1, (2018), 133–146;

su poslednjih nekoliko godina otvoreni za istraživače u arhivima u Sloveniji i Hrvatskoj. Arhivi bezbednosti, kao i materijali iz partijskog arhiva omogućili su istraživačima da posle nekoliko decenija stvore drugačiju sliku emigranata od one koja je bila prisutna u titoističkoj propagandi i političkoj literaturi sve do kraja osamdesetih godina.⁷ Ličnosti informbirovskih emigranata čine nam se po svojim karakteristikama i životu mnogo složenijim i raznovrsnijim.

Ljudi sa pečatom

Politička emigracija je tipičan fenomen u istoriji Jugoslavije i šireg regiona jugoistočne i istočne Evrope. Mnoge osobe, koje su došle na vlast, spremale su se zajedno za njeno preuzimanje u egzilu. U otadžbinu su se vratili kao pobednici, kao organizatori nove vlasti, ili makar kao poštovani protivnici palog režima. Međutim, jugoslavensku informbirovsku emigraciju nije zadesilo iskustvo povratka „na belom konju“. Ljudi, koji su u vreme Titove Jugoslavije dobili pečat izdajnika, morali su da u najboljem slučaju budu zaboravljeni, bezimena i opterećeni žigom izdaje, i to ne iz principijelnih nego iz sebičnih, sasvim niskih pobuda. Iako je kasnije ova crna slika IB emigranata oslabila, opšta tendencija je bila zaborav. Krajem socijalističkog perioda ovi emigranti su stekli – kao na primer Vlado Dapčević – imidž nosilaca sasvim bizarnih ideja koje nisu imale šansu da dobiju širu podršku u društvu.⁸ Informbirovska emigracija je doživela neuspeh u svakom pogledu: socijalizam je propao i to ne samo titoistički nego i sovjetski i „državni socijalizam“, a sa socijalizmom je propala i država u koju su verovali i ka kojoj su usmeravali sve svoje nade, težnje i planove za budućnost. U široj svesti o njima je ostala samo predstava kao o staljinistima i mišljenje da bi komunizam u Jugoslaviji bio još autoritativniji i manje podnošljiv da su oni došli na vlast.⁹

Ako su za jugoslavensko društvo bile zanimljive žrtve sukoba sa Informbiroom – zatvorenici na Golom otoku – bilo je to zbog toga što su postali subjekt represije i što je titoistički režim na njima pokazao svoju tamnu stranu nasilja i neljudskog maltretiranja, čak i dojučerašnjih ratnih saboraca i partijskih drugova. Nasuprot tome, malo ko se interesovao za suštinu informbirovskog pokreta. Tome su doprinosile i izjave nekih bivših zatvorenika na Golom otoku, poput Dragoslava Mihailovića, da je među navodnim informbirovcima stvarnih staljinista i prosovjetskih elemenata bio samo mali broj i da većina kažnjenih nije iskazivala simpatije za Informbiro i Staljina.¹⁰ Međutim, ako o ibleovcima ne razmišljamo samo kao o objektima represije ili kao o osobama za koje je

⁷ Savo Kržavac i Dragan Marković, *Informbiro – kaj je to: Jugoslavija je rekla ne* (Ljubljana, Komunist, 1976); Radovan Radonjić, *Izgubljena orijentacija* (Beograd: Radnička štampa, 1985); Miodrag Nikolić, *Informbiro* (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989); Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija* (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989). Ova literatura predstavlja do određene mere i izvor za Ivu Banca, koji preuzima podatke o terorističkoj delatnosti i o pripremi emigranata za učešće u oružanom napadu na Jugoslaviju. Podaci ovakve vrste ne postoje u čehoslovačkim arhivima.

⁸ Slavko Ćuruvija, *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević* (Beograd: Filip Višnjić, 1990).

⁹ U ovom smislu objašnjava potrebu izolacije i kažnjavanja informbirovaca deo savremenika kao i istoričara i društvenih naučnika. Tamara Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića* (Beograd–Zagreb–Sarajevo: VBZ, 2010).

¹⁰ Ivan Kosić, *Goli otok. Najveći Titov konclogor* (Rijeka: Mikrorad, 2003), 39.

moguće zaključiti da su bili staljinisti, moramo se vratiti u trenutke objave rezolucije IB-a i sagledati sve okolnosti početka tog pokreta i organizovanog egzila.

Rezolucija Informbiroa, iako je bila rezultat već višemesečne nesloge i napetosti između moskovskih i beogradskih vlasti, predstavljala je za veliku većinu jugoslovenskih građana, uključujući i članove partije i činovničko osoblje novog režima, apsolutno iznenađenje. Kao grom iz vedra neba saznali su da između dva idola jugoslovenskih komunista Staljina i Tita postoje ozbiljna razmimoilaženja. Među članovima partije, SKOJ-a i takozvanih vanpartijaca pojavila se jednog dana sasvim neočekivana dilema koja je imala samo dva suprostavljena rešenja, ili potpuno *za* ili potpuno *protiv* rezolucije. Svi oni su morali da iskažu jasan odgovor odmah ili u toku nekoliko sati, najkasnije za nekoliko dana. Preduslovi takvog odgovora bili su u različitim iskustvima i situacijama u kojima su se Jugosloveni našli. Zajedničko im je bilo to što su svi morali da se izjasne brzo, bez relevantnih informacija. Njihov odgovor uticao je na sav njihov dalji život i formirao je od tog trenutka njihovu sudbinu. Jugoslovenski komunisti i drugi građani u zemlji bili su pod jakim pritiskom vlasti i pretnjom represije, dok su građani Jugoslavije koji su boravili u inostranstvu imali znatno veći prostor za manevrisanje. Pritisak jugoslovenskih vlasti na svoje sunarodnike u drugim zemljama, iako je postojao, bio je logično slabiji. Arhivska građa, pre svega brojne lične biografije emigranata, koje su pisali za potrebe partijskih kadrovskih tela, mogu nam mnogo reći o motivima, kolebanjima, razmišljanjima i kontekstu njihovog opredeljenja za Informbiro tokom ovih sudbonosnih dana.

Rezolucija Informbiroa – nulta tačka

Razlike unutar informbirovske emigracije u pojedinim zemljama Istočnog bloka bile su prouzrokovane osobinama slojeva iz kojih su poticale. U Sovjetskom Savezu primarnu ulogu imala su vojna lica, oficiri koji su se zatekli na školovanju u sovjetskim vojnim akademijama. U Poljskoj su malenu grupu emigranata predstavljali studenti tamošnjih, uglavnom tehničkih visokih škola. U susednim zemljama Jugoslavije, u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji bio je veći broj onih koji su uspeli da pobegnu iz zemlje preko granice, ali su organizatori bili, kao u Mađarskoj, diplomate i osoblje ambasada.¹¹ Međutim, osim Mađarske imamo dosad detaljne podatke samo o situaciji u Čehoslovačkoj. Takozvanu jugoslovensku političku emigraciju stvorili su tokom letnjih i jesenjih meseci 1948. ljudi koji su pripadali sledećim grupama i slojevima: studenti čehoslovačkih univerziteta i visokih škola; takozvani „učenici u privredi“ – šegrti koji su izučavali zanat u čehoslovačkim industrijskim preduzećima; članovi takozvane „jugoslovenske kolonije“, odnosno službenici jugoslovenskih ustanova i preduzeća u Čehoslovačkoj i građani koji su dugo vremena boravili u ovoj zemlji; diplomate i državni činovnici koji su u Čehoslovačku došli kao emigranti iz trećih, većinom zapadnih zemalja, kao i lica iz jugoslovenskih iseljeničkih kolonija u zapadnoevropskim i preokookeanskim državama.

Prva grupa koja se u Čehoslovačkoj odazvala rezoluciji Informbiroa bili su studenti. Jugoslavija je – kao i u međuratnom periodu – poslala posle 1945. godine u

¹¹ I. Banac, *op. cit.*, 222–224; P. Vukman, *Social Composition...*, 141; M. Mitrović, S. Selinić, *n. d.*, 31–54.

Čehoslovačku nekoliko stotina svojih stipendista.¹² Osim toga u Čehoslovačkoj su neki studenti studirali o svom trošku.¹³ Jugosloveni su bili najbrojniji strani studenti u Čehoslovačkoj u to vreme. Studenti su bili organizovani u okviru Udruženja jugoslovenskih studenata, kojim su rukovodili provereni kadrovi, članovi KPJ.

Na dan objavljivanja Rezolucije IB-a 28. juna 1948. većina studenata je već bila u Jugoslaviji, jer se ispitni rok završio, tako da su studenti uglavnom otputovali kući ili na omladinske radne akcije u domovini. U Pragu i drugim gradovima ostao je na početku jula samo mali broj funkcionera studentskog udruženja. Međutim, upravo u krugu funkcionera rezolucija Informbira izazvala je žestoke diskusije. Studenti-komunisti i bivši partizanski borci razgovarali su satima o optužbama Informbira prema jugoslovenskim rukovodiocima. Kako su o tome govorili nekoliko godina kasnije pred kadrovskom komisijom, neke od tvrdnji u rezoluciji nisu razumeli: navodna pogrešna politika na selu, utapanje partije u Narodni front, neuvažavanje Sovjetskog Saveza itd. Činjenica da nisu bili u Jugoslaviji nekoliko meseci ili čak godinu dana poslužila im je kao objašnjenje da su se stvari za vreme njihovog odsustva morale promeniti, jer o takvim optužbama iz svog ličnog iskustva nisu ništa znali. Važan argument za podršku Informbiro predstavljala je svakako i lojalnost prema SSSR-u i Staljinu. Čini se da studenti nisu bili izloženi pritiscima ni od strane jugoslovenske ambasade, ni od čehoslovačkih vlasti. Prvi izveštaj partijske provenijencije o kontaktu s jugoslovenskim studentima „koji su ostali verni internacionalizmu“ govori o tome da je do sastanka došlo na inicijativu samih studenata.¹⁴

U diskusijama su učestvovali i češki studenti, pa su tako i oni mogli da utiču na usvojene zaključke. Između čehoslovačkih i jugoslovenskih komunista vladala je u razdoblju neposredno nakon Drugog svetskog rata na jednoj strani atmosfera uzajamnog prijateljstva, dok su se na drugoj pojavljivale nesuglasice, pa čak i rivalitet. Češki komunisti su poštovali partizanski pokret otpora i obožavali Tita, ali istovremeno su gledali na „jugoslovenske drugove“ kao na avanturiste, koji su preterivali u svom nacionalnom ponosu i političkoj radikalnosti. Za Jugoslovene je međutim Česima nedostajalo takvih herojskih dela u borbi protiv fašizma i Nemaca, tako da su pogrdno gledali na to kako je tim ljudima bilo lako da dobiju partijsku legitimaciju KPČ-a bez ikakvih zasluga u ratu. Iako je Jugoslavija bila u Čehoslovačkoj posle rata popularna, za čehoslovačke komuniste je uvek na prvom mestu bio Sovjetski Savez, prva zemlja socijalizma i oslobodilac češkog i slovačkog naroda od nemačkih okupatora.

Na stav studenata su odlučujući učinak imala dva domaća događaja: Peti kongres KPJ od 21. do 28. jula 1948, koji je odbio kritiku Informbira, i ubistvo generala Arse Jovanovića 12. avgusta iste godine. Polovinom avgusta stupilo je nekoliko studentskih funkcionera (Veselin Kljakić, Gojko Lončar, Slobodan Tumara i Ivan Ujević) u veze sa sekretarijatom CK KPČ, uz izjavu da stoje uz rezoluciju IB-a.

¹² Miroslav Perišić, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1948* (Beograd: INIS, 2008), 257–329.

¹³ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 316, Ministarstvo prosvete FNRJ, fascikla 118, Spisak naših studenata u Čehoslovačkoj 1946–1947; M. Perišić, *n. d.*, 514–519.

¹⁴ Národní archiv České republiky (NA, Narodni arhiv Češke republiky, Prag), fond ÚV KSČ, 100/3, sv. 72, ar. j. 288, sl. 15, Izveštaj Karla Vorlasa iz 27. 8. 1948 za Bedřiha Gemindera.

Međutim, kod drugih njihovih, manje eksponiranih kolega možemo da sumnjamo da su prvenstveno postupali iz političkih i ideoloških motiva. Rešenje da se vrate kući u neizvesno stanje oko budućeg razvoja događaja u Jugoslaviji, da ostave svoje uspešne studije i šansu za razvoj svojih stručnih karijera, i u slučaju mnogih, takođe i svoje češke devojke, nije bilo suviše privlačno. Ostati u Pragu, njima se iz ličnih razloga činilo ipak boljom alternativom. Bilo je i slučajeva da su se neki studenti, koji su otišli na letovanje u Jugoslaviju, a nisu smeli posle raspusta da nastave sa studijama u Čehoslovačkoj, vratili ilegalno u ovu zemlju. Četvorica studenata su uspela da se tajno vrate na čehoslovačku teritoriju. Odmah posle dolaska, trojica iz ove grupe su se prijavili za rezoluciju IB-a, ali su politički bili relativno pasivni. Jedan, koji je odbio da potpiše rezoluciju sa obrazloženjem da se ne zanima za politiku, bio je proteran iz Čehoslovačke na teritoriju Austrije i odatle je na kraju uspeo da otputuje za Kanadu.¹⁵

Kako se pokazalo i u slučaju ovih begunaca, biti Jugosloven u Čehoslovačkoj nije bilo moguće bez političkog izjašnjenja. Ovaj razlog je verovatno stajao iza većeg broja izjava u kojima je pružena podrška rezoluciji IB-a među Jugoslovenima, koji su već duže vreme boravili i živeli u Čehoslovačkoj kao jugoslovenski građani. Od politički najaktivnijih emigranata, cela takozvana „praška grupa“ je posmatrana sa omalovažavanjem, jer je kod njih bila navodno prisutna sklonost prema apolitičkom životu uz uverenje da su preko statusa političkog emigranata samo krili svoju želju da ostanu da mirno žive u Pragu. Analizirajući njihove dosijee ne možemo reći da se radilo samo o konformistima i licemerima, iako njihove prethodne biografije nisu bile vezane za ilegalnu političku delatnost i komunistički pokret. Ti koji su postali članovi partije (bilo jugoslovenske ili čehoslovačke) opredelili su se za takav korak tek posle 1945. godine.

Politički najaktivnije jezgro emigracije stvorila su lica koja su došla u Prag iz drugih država, pre svega iz jugoslovenskih diplomatskih predstavništava u SAD (ta-kozvani „Amerikanci“): među njima savetnik ambasade u Vašingtonu Slobodan Ivanović Lale, njegov diplomatski kolega, predsednik partijske organizacije KPJ u SAD i poverenik Udbe za Severnu Ameriku Pero Dragila, potom od članova misija u OUN-u u Njujorku najistaknutija ličnost bio je Boris Verstovšek, ili Josip i Atena Milunić, lekari i politički radnici, koji su se vraćali u vreme objavljivanja rezolucije sa višemesečnog radnog staža u SAD. Nekoliko činovnika je iskoristilo priliku za bekstvo iz zemlje uz pomoć službenih putovanja u zapadnoevropske zemlje: Miloš Nešić, službenik Ministarstva spoljnih poslova, za vreme Drugog svetskog rata sekretar Milana Grola u Londonu, a kasnije i Vladimira Velebita, doputovao je u Prag iz Belgije, kao i Vladimir Perić, službenik saveznog Ministarstva spoljne trgovine. Milutin Rajković Mića, novinar i član redakcije *Borbe*, stigao je u Prag iz Stokholma, gde je učestvovao kao član jugoslovenske reprezentacije na šahovskom turniru. Posebnu ulogu odigrao je Anton Rupnik, poreklom iz slovenačke iseljeničke porodice u Francuskoj, bivši politički zatvorenik u Mauthausenu i jedan od glavnih predstavnika sekcije francuske komunističke partije za strance. Posle rata je kao savetnik jugoslovenske ambasade u Parizu organizovao reemigraciju iseljenika iz

¹⁵ Ibid., sv. 74, ar. j. 292, sl. 15, 4. 10. 1949. Izveštaj Milutina Rajkovića za Karela Vorlasu; Ibid., sv. 75, ar. j. 292, sl. 20, 3. 10. 1950. Izveštaj Lenke Reinerove za Karela Vorlasu.

Francuske u domovinu i sa tog položaja se izjasnio za rezoluciju IB-a. Tek 1949. godine bio je ilegalno prebačen u Prag. Za svaku od ovih osoba se vezuje posebna, veoma neobična sudbina i ispovest o tome kako su postali informbirovci. Međutim, za sve važi da je taj izbor bio izuzetno težak. Na neke su uticali njihovi prijatelji ili ljudi koji su za njih predstavljali autoritet. Za Peru Dragilu, koji je bio glavna ličnost „američke grupe“, to je bio Stiv Nelson, američki komunista jugoslovenskog porekla, inače rođen kao Stjepan Mesaroš, koji je u to vreme bio poznat pre svega zbog ratnog iskustva iz Španskog građanskog rata. A. Rupnik je uvažavao kao autoriteta vođu francuskih komunista i svog ličnog prijatelja Žaka Dikloa.¹⁶

Većina ovih jugoslovenskih komunista polazila je iz svog iskustva u inostranstvu i iz iskustva stečenog u međunarodnom komunističkom pokretu. Iako nisu razumeli i prihvatili sve tačke rezolucije, njima je navodno bilo jasno da mala i siromašna Jugoslavija ne može graditi socijalizam bez SSSR-a, a kamoli uprkos njemu i svetskom komunističkom pokretu koji stoji čvrsto iza njega. Velike muke u odlučivanju „za ili protiv“ rezolucije u svom autobiografskom romanu izrazio je još jedan istaknuti emigrant, Dragutin Fodor, poznatiji pod pseudonimom Teodor Balk. Za tog lekara, predratnog člana KPJ, publicistu i direktora Avala filma, navodno je bilo odlučujuće mišljenje njegovih drugova – partizana. Uprkos činjenici da je prve tri posleratne godine proveo u Beogradu, Balk je duži period živeo izvan Jugoslavije, dok je rat proveo u Meksiku u okruženju nemačkih komunista. Nije mogao da iz ličnog iskustva odgovori na pitanje da li je rezolucija pravedna. Visoko je cenio partizanski pokret i Tita kao njegovog vođu i patio je zbog toga što nije učestvovao u ratu. Tek kad su njegovi drugovi partizani izjavili da su za rezoluciju, pristao je i on.¹⁷ Verovatno se radi o konstrukciji priče, jer je na Balka više uticala njegova češka supruga Lenka Reinerova (poznata kasnije kao poslednja spisateljica iz Praga koja je pisala na nemačkom)¹⁸ i preko ili posredstvom nje i čehoslovački funkcioneri, njeni prijatelji, Gustav Bareš i Bedržih Geminder, koji su učestvovali na savetovanju Informbira.¹⁹ Pored toga, Geminder je bio dugogodišnji službenik Kominterne, lični sekretar Georgija Dimitrova, dok je tokom rata rukovodio sovjetskim radio-emisijama na stranim jezicima.

Nestanak ili mala efikasnost pritiska sa jugoslovenske strane omogućila je ovim emigrantima da relativno slobodno, i uz podršku ili ubeđivanje stranih komunista, izaberu put ka emigraciji. Takvi uslovi nisu važili za jednu drugu grupu kasnijih emigranata – za takozvane jugoslovenske učenike u čehoslovačkoj privredi. Posle Drugog svetskog rata Čehoslovačka i Jugoslavija zaključile su ugovor o školovanju

¹⁶ AJ, fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, XIII – K. 51/4. 20. 8. 1948. S. Makiedo, Vašington za CK SPK Beograd. Frakcija među članovima KPJ u SAD; Arhiv bezbednosnih složek (ABS, Arhiv bezbednosnih službi, Prag) H-181/75, str. 103, nedat. (provera Antona Rupnika 1952. god.).

¹⁷ Autobiografska knjiga *Izgubljeni rukopis* izašla je 1949. godine u nemačkom i zatim u češkom izdanju. Teodor Balk, *Ztracený rukopis* (Praha: Práce, 1950), 136–147.

¹⁸ Reinerova je, iako je objavila nekoliko knjiga već od kraja pedesetih godina, postala poznati autor tek tokom devedesetih godina. Pisala je na nemačkom jeziku nekoliko knjiga inspirisanih njenom veoma neobičnom životnom sudbinom. Te knjige su bile paralelno objavljivane u češkom prevodu. Popularnost je stekla u Češkoj i Nemačkoj, gde je dobila i visoka literarna priznanja Šilerov prsten i Geteovu medalju.

¹⁹ Grant M. Adibekov, *Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy* (Moskva: ROSSPEN, 1998).

jugoslovenske radničke omladine u čehoslovačkim industrijskim preduzećima. Na osnovu tog sporazuma došlo je 1946. i 1947. na školovanje u ČSR otprilike tri hiljade jugoslovenskih mladića.²⁰ Zanat su učili u nekoliko desetina fabrika širom Češke i Moravske, a manjim delom i u Slovačkoj. Stanovali su u svojim internatima – domovima jugoslovenske omladine i to pod stalnim nadzorom jugoslovenskih vaspitača. Slobodno vreme provodili su kolektivno i organizovano, uz političku obuku. Birani su iz redova najmlađih partizanskih boraca, dece iz partizanskih porodica i uopšte iz siromašnih slojeva. Radilo se o, u velikoj meri, mladim ljudima potpuno uverenim ne samo u tadašnju politiku KPJ i u njene vođe već i u ideologiju komunizma, u Sovjetski Savez i Staljina. Nakon Rezolucije Informbiroa, u domovima jugoslovenskih učenika nastala je zategnuta atmosfera, mladići su se svađali, a odlučujuću ulogu su ipak odigrali vaspitači. Na nekim mestima podsticali su svoje štićenike na napade na svoje drugove, koji su pravdali rezoluciju. Međutim, neki drugi su nagovarali šegrtе da podrže stavove Informbiroa. U nasilna dešavanja su se umešali činovnici jugoslovenske ambasade, češki majstori, a na kraju su bili angažovani i čehoslovački organi državne bezbednosti. Tek nakon nekoliko dana došlo je do dogovora između ambasade i čehoslovačkih vlasti, kako bi se omogućio povratak šegrtа u Jugoslaviju. Od ukupnog broja, ostalo je samo sedamdesetak učenika i nekoliko vaspitača. Možemo ozbiljno da sumnjamo u mogućnost da su mladići mogli da se samostalno izjasne. Na proinformbirovske učenike uticali su njihovi vaspitači i češki majstori, a na „protitovske“ drugi vaspitači i činovnici ambasade. Imamo dokaze o nekoliko slučajeva da su se ovi šegrti, koji su morali natrag u domovinu, žalili zbog preranog odlaska. Neki su se pridružili ilegalnim informbirovskim grupama, neki su pokušali da pobegnu preko Mađarske nazad u Čehoslovačku, u čemu su uspeali samo pojedinci.²¹

Brojevi

U jesen 1948. u Pragu se nalazilo nekoliko desetina ljudi čija su iskustva bila različita i koji su pripadali raznim „idealno tipičnim“ grupama simpatizera Rezolucije Informbiroa. Njihov broj se tokom narednih godina delimično promenio, jer su neki otišli u druge zemlje ili su politički bili pasivni i nisu više smatrani emigrantima, a drugi su došli u ČSR. Uglavnom ih je bilo između 160 i 170. Broj od 250, do koga su došle jugoslovenske obaveštajne službe, ne odgovara stvarnosti.²² Kao i u slučaju Mađarske²³ i drugih zemalja informbirovskog egzila u sovjetskom lageru, jugoslovenski podaci bili su uvek preterani. Možemo isto tako pretpostaviti da jugoslovenski podaci, u kojima je pominjano 5000 informbirovaca, nisu odgovarali realnosti. Ako bismo uporedili brojnost informbirovske emigracije s drugom političkom emigracijom iz Jugoslavije u ovo vreme,²⁴ verovatno bismo došli do zaključka da je prosovjetska emi-

²⁰ Đoko Tripković i Milica Tripković, *Iskušenja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1988).

²¹ O. Vojtěchovský, *Iz Praga protiv Tita*, 106–107.

²² Momčilo Mitrović, *Tri dokumenta o ibeovcima* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009), 34–35.

²³ P. Vukman, *Social Composition...*, 134. Vukman je naveo za Mađarsku samo 132 emigranata. Neki jugoslovenski podaci međutim govore o broju 650 emigranata u Mađarskoj.

²⁴ Tatjana Šarić, „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća“, *Migracijske i etničke teme*, br. 2, (2015), 195–220.

gracija u istočnoevropskim zemljama bila manje atraktivna nego egzil različitih političkih smerova i uverenja na Zapadu. Međutim, moramo uzeti u obzir da je prebeg preko granica u neku od susednih narodno-demokratskih zemalja bio veoma rizičan i opasan poduhvat. Ako je neko i uspeo da prođe, nije bio automatski prihvaćen od tamošnjih vlasti kao politički emigrant. Takvi begunci bili su izloženi detaljnom policijskom pretresu uz proveru kod već prisutnih emigranata, da li je dotični čovek stvarno taj za koga se izdaje i da li je dovoljno pouzdan, kako bi bio pušten u krug emigracije. Malo ko je uspešno prošao kroz takve kontrole i malo ko je uspeo da stigne do željene zemlje. Begunci, koji su pristizali u Mađarsku, ako su tražili ulazak u Čehoslovačku, redovno su bili odbijeni.

Pojam „politički emigrant“ u zemljama „narodne demokratije“ nije bio sasvim regulisan. „Političkim emigrantom“ se nije smatrao svaki čovek, koji je pobegao u te zemlje iz političkih razloga. Pravo na ovo zvanje imali su samo oni koji su ga dobili zvanično od tamošnjih vlasti. Od 1945. do 1960. godine u Čehoslovačkoj nije bio regulisan status političkog egzila. Njegovo dodeljivanje bilo je sasvim proizvoljno. Kada su komunisti preuzeli apsolutnu vlast u februaru 1948. godine, ovu kompetenciju su prisvojili partijski organi, koji su predstavljali konkurenciju u toj nadležnosti organima državne bezbednosti. Otprilike do 1950. sekretarijat CK KPČ se za svaki zahtev za dodelu političkog azila konsultovao sa već aktuelnim emigrantima. Kasnije su čehoslovački partijski radnici odlučivali bez ikakvog saveta sa informbirovcima. Dolazak novih emigranata posle 1950. je bio veoma redak. Svaki politički emigrant u ČSR morao je da bude član emigrantske organizacije.

Pre svega tokom 1949. godine, kada je antititovska kampanja dosegla prvi vrhunac, emigrantska organizacija dobijala je veliki broj zahteva za članstvo od jugoslovenskih građana sa trajnim boravkom u ČSR. Policija je naime sa izgovorom borbe protiv titovskih špijuna proterivala državljane FNRJ sa čehoslovačke teritorije. Takvi nesrećnici su tražili zaštitu u emigrantskoj organizaciji koja ih je u velikoj većini slučajeva odbijala. Status političkog emigranta u Čehoslovačkoj bio je rezervisan samo za proverene, politički aktivne i pouzdane građane Jugoslavije, iako nisu svi u trenutku donošenja rezolucije IB bili i članovi partije. Po uzoru na Lenjinovu emigrantsku akciju politički emigrant je mogao da bude samo onaj koji je stvarno politički aktivan i koji se bori za ciljeve međunarodnog komunističkog pokreta i njegovu pobjedu u svojoj zemlji. Ekonomski migranti i migranti iz drugih, privatnih razloga nisu bili u Čehoslovačkoj početkom 1950-ih godina dobrodošli. Iako je na početku u krugu emigranata i među čehoslovačkim čelnicima bilo diskusije oko ovog pitanja, na kraju je politička emigracija u Čehoslovačkoj bila stvarana po koncepciji elitne revolucionarne čelije, dok je koncepcija „masovne“ organizacije bila napuštena.²⁵

Ličnosti (čekanje na vođu)

Autori rezolucije, koja je pozivala „zdrave snage“ u KPJ da smene svoje vođe, očekivali su odziv nekih značajnijih ličnosti jugoslovenskog komunističkog pokreta. Međutim, nikakav scenario za tu smenu nije bio unapred spremljen. Osim već uhapšenih An-

²⁵ O. Vojtechovský, *Iz Praga protiv Tita*, 122–123.

drije Hebranga i Sretena Žujovića svi ostali vodeći funkcioneri KPJ ostali su verni Titu, iako su se pojedinci (Blagoje Nešković, Rodoljub Čolaković) neko vreme kolebali.

Među prvim emigrantima nalazili su se samo diplomate, trećerazredni funkcioneri i redovni činovnici saveznih ili republičkih ministarstava. Međutim, u komunističkom pokretu nije bilo ni ranije neobično da su „poznatiji i za radni narod omiljeni“ rukovodioci morali da napuste svoje funkcije, jer ih je na ta mesta delegirala viša instanca. U međuratnom periodu emisari Kominterne smenjivali su rukovodeće kadrove bez obzira na „javno mnjenje partijskog članstva“, što je bio i slučaj prilikom dolaska grupe Klementa Gotvalda na čelo KPČ (iako su u KPČ kao u stranci u parlamentarnom sistemu funkcionisali samoupravni mehanizmi), a do čega je uostalom došlo i u trenutku Titovog preuzimanja rukovodstva KPJ.²⁶ U svakom slučaju, u komunističkom pokretu od kraja 1920-ih godina prednost su imali unutarpartijski radnici, vezani za moskovsku centralu u odnosu na radničke vođe. Ideja da jednog obožavanog ratnog vođu može zameniti nepoznat, ali od Moskve izabran kadar, nije bila na kraju 1940-ih i na početku 1950-ih godina nerealna.

Do proleća 1949. emigrantska organizacija u Pragu rezervisala je jedno mesto u svome rukovodstvu za istaknutiju ličnost. Kada se na sceni pojavio general Pero Popivoda, od koga nije bilo činovnika višeg ranga i koji je pobegao avionom u Rumuniju, vođe praške grupe su pokušale da ga dovedu u Prag. Međutim, on je ipak uz podršku sovjetskih funkcionera prebačen u Moskvu. Kad je tamo 1951. zvanično postao rukovodilac celokupne informbirovske emigracije napravljen mu je portret u uniformi. Na tim fotografijama, on je (nenamerno?) ličio na Tita i nije izgledao manje dostojanstven nego što je bio njegov antipod.²⁷

Centri emigracije

Posle Rezolucije Informbiroa došlo je postepeno do uspostavljanja emigrantskih grupa u svim zemljama sovjetskog lagersa uz osnivanje redakcija njihovih listova. Prvo je osnovana redakcija lista *Nova Borba* u Pragu. Naziv tog glasila je sasvim jasno označavao da novi list preuzima ulogu glasa „zdravih snaga“ u KPJ, sve dok je partijski organ *Borba* u rukama Titovih sledbenika. Personalni kontinuitet između redakcija održavao je jedan od urednika *Borbe* M. Rajković. Postepeno su pokrenuti listovi *Napred* u Sofiji, *Pod zastavom internacionalizma* u Bukureštu, *Za slobodu* u Tirani, *Za pobeđu* u Varšavi i *Za socijalističku Jugoslaviju* u Moskvi. Samo u Budimpešti nije odmah pokrenut poseban list, sve do 1951, kada su se pojavile novine na slovenačkom jeziku *Za ljudsko zmago*. Iz perspektive praških arhiva čini se da su odgovarajući činovnici u Moskvi i u Informbirou na početku preferirali da se stvori utisak o spontanom nastanku i policentričnoj prirodi emigracije, što nije bilo potpuno netačno. U Pragu je emigrantski centar predstavljao rezultat inicijative samih Jugoslovena uz po-

²⁶ Stefan Gužvica, *Frakcijski boji v Komunistični partiji Jugoslavije med veliko čistko 1936–1940* (Ljubljana: Sophia, 2019).

²⁷ O prvom ličnom kontaktu praških emigranata sa P. Popivodom u novembru 1948: NA, f. ÚV KSČ, sv. 74, ar. j. 292, sl. 14, 1. 3. 1949. Izveštaj M. Rajkovića za K. Vorlasa. O Popivodinom položaju: *Ibid.*, sv. 69, ar. j. 284, sl. 32, 13. 1. 1950 Vorlas. „Izveštaj o situaciji u jugoslavenskoj skupini i njezinu razvoju“. Popivodin portret preštampan je u prilogu slika u: O. Vojtěchovský, *Iz Praga protiv Tita*.

moć organa KPČ i drugih partija. Iz ove pomoći i iz asistencije sovjetskih diplomatskih predstavništva možemo da naslutimo nameru da se simpatizeri Informbiroa iz zapadnih zemalja usmere na put ka Pragu. Iz toga i nekih drugih indicija proizilazi hipoteza da je Prag bio od Moskve predviđen za budući centar celokupne informbirovske emigracije. Izbor Praga bio je logičan. U pitanju je bio glavni grad savezničke, „bratske“ Čehoslovačke, tradicionalno povezane dobrim i intenzivnim odnosima sa Jugoslavijom, što nije bilo slučaj sa susednim „narodno-demokratskim“ državama, kao ni sa, na primer udaljenom Poljskom. Ukoliko bi centar bio u Pragu, propaganda je mogla lakše da stvori sliku, da je kampanja protiv Tita stvar međunarodnog komunističkog pokreta, a ne samo sovjetskog imperijalnog pritiska.²⁸

Međutim, takav plan su pokvarile nedovoljne sposobnosti i mali autoritet rukovodilaca praške grupe, kao i lične pretenzije najpoznatijih ličnosti emigracije, već pomenutog Pere Popivode i Radonje Golubovića, bivšeg ambasadora u Rumuniji. Iako su dobili poziv da dođu u Prag, izabrali su, naravno uz saglasnost sovjetskih činovnika, za svoje sedište upravo Moskvu. Od jeseni 1948. organizovani su konspirativni sastanci rukovodilaca informbirovskih grupa. Organizatori su verovatno (precizni dokazi u češkim arhivima ne postoje) bili činovnici sekretarijata Informbiroa u vezi sa funkcionerima lokalnih komunističkih partija, kao što je u Čehoslovačkoj bio B. Geminder, u Mađarskoj Mačas Rakoši ili Mihaj Farkaš. Emigrantski rukovodioci često nisu znali ni gde putuju, niti sa kojim osobama će se sastati. Na početku 1949. godine došlo je u jednoj vili blizu Praga do tajnog sastanka praških rukovodilaca sa tadašnjim predstavnikom emigracije u Mađarskoj Lazarom Brankovim, nekoliko meseci kasnije osuđenim u procesu sa Laslom Rajkom. U Pragu su takođe bili u kontaktu sa predstavnicima sofijske grupe Kočom Popovom i Blagojem Hadžipanzovom, koji su poput Brankova odigrali sličnu ulogu u montiranom procesu sa bugarskim funkcionerom Trajčem Kostovom. Predstavnici praških emigranata sastajali su se redovno sa činovnicima Informbiroa i „vođom emigracije“ Perom Popivodom. Na ovakvim sastancima je uz Popivodu uglavnom učestvovao kao njegov pratilac neko od sovjetskih činovnika iz Informbiroa ili sekretarijata CK KPSS: Sergej Zavalžskij, Nikolaj Bondar, Anatolij Kotjelenc ili izvesni Medvedev i Pozolutin ili su pak na sastancima bili prisutni vodeći funkcioneri Informbiroa Pavel Judin i Leonid Baranov. Savetovanja i kontakti između informbirovskih grupa bili su čvrsto pod kontrolom i u režiji Sovjeta i predstavnika komunističkih partija domaćina. Međutim, čini se da sadržaj razgovora i njihovi rezultati nisu bili unapred određeni u Moskvi ili u sekretarijatu IB-a u Bukureštu, nego da su sami emigranti imali određenu inicijativu u formiranju protivitovske politike. Analizom tekstova i njenom hronologijom, došli smo do saznanja da je druga rezolucija Informbiroa o KPJ (*Jugoslovenska partija u rukama špijuna i ubica*) zasnovana na formulacijama M. Rajkovića i drugih emigranata. Ipak, o samostalnoj autentičnoj politici se ne može uopšte govoriti. Na drugoj strani, takva praksa je potpuno odgovarala uslovima, koji su bili prisutni u međunarodnom komunističkom pokretu od kraja dvadesetih godina.²⁹

²⁸ NA, f. ÚV KSČ, sv. 68, ar. j. 284, sl. 8, 15. 12. 1948. Izveštaj S. Ivanovića, P. Dragile i J. Milunića.

²⁹ Druga rezolucija sadržala je argumente koje je koristio Rajković već od leta te godine. Isti narativ bio je prisutan i u njegovom referatu na konferenciji emigranata pročitanoj, 29. novembra 1949, isti

Sovjetske vlasti su tek 1951. godine podstakle emigrante na stvaranje zajedničke organizacione strukture – uspostavljanje Koordinacionog centra jugoslovenske revolucionarne emigracije. U pitanju je bila kasna, mnogo skromnija varijanta izvornog plana, da se iz emigrantskih ćelija stvori jezgro novoosnovane KPJ. Međutim, emigranti i sovjetski predstavnici su računali da inicijativa o preporodu partije mora proizići iz domaćeg pokreta. Štaviše, emigrantske grupe su se našle od 1949. godine u dugoj krizi zbog kampanje protiv špijuna, kao i zbog unutrašnjih borbi, koje su se javljale kao posledica protivitovskih sudskih procesa (Rajk, Kostov i drugi). Predsednik Koordinacionog centra postao je dotadašnji neformalni vođa emigracije Pero Popivoda. Praška grupa, koja je zbog frakcijskih konflikata izgubila svoj vodeći položaj, ipak je zadržala istaknuto mesto. Kao emisari Koordinacionog centra A. Rupnik i Boris Verstovšek su „konsolidovali“ budimpeštansku grupu; Boris Verstovšek je po odluci Koordinacionog centra prešao iz Praga na dužnost vodećeg funkcionera grupe u Mađarskoj. Rupnik je postao član predsedništva i zastupnik predsednika Koordinacionog centra, iako se istovremeno zadržao u Pragu na poziciji predsednika tamošnje organizacije. Tek su hapšenja čehoslovačkih funkcionera Rudolfa Slanskog, B. Gemindera i drugih, kao i izricanja smrtnih presuda za njih u procesu decembra 1952. godine značila slabljenje uticaja praške grupe. Kada je na početku 1953. godine osnovan Savez jugoslovenskih patriota koji se bori protiv klike Tito-Ranković, praška organizacija bila je samo jedan od redovnih ogranaka celokupne strukture IB emigracije.³⁰

Emigranti i obaveštajne službe

U narativu socijalističke Jugoslavije informbirovski emigranti dobili su žig izdajnika. U titoističkom shvatanju izdali su svoju otadžbinu i partiju. Stali su na stranu tuđe velesile koja je nemilosrdno pritiskala njihovu suverenu državu. Najgori mogući način izdaje bila je navodno njihova tajna saradnja sa obaveštajnim službama SSSR-a ili zemalja njegovog lagersa. Iz čehoslovačkih izvora možemo doći samo do podataka o saradnji emigranata sa čehoslovačkom državnom bezbednošću (Státní bezpečnost – StB). Međutim, ukoliko je neko od njih radio na primer za sovjetske organe, podaci već nedostaju. Na osnovu detaljne analize arhivske građe bivše državne bezbednosti, došli smo do zaključka da saradnja sa službama bezbednosti nije predstavljala redovnu i generalno tipičnu pojavu kod emigranata.³¹

Odnos emigranata i čehoslovačke državne bezbednosti bio je dosta problematičan i kontradiktoran. U trenutku kada su se emigranti opredelili za rezoluciju, rešili su kao komunisti dilemu lojalnosti između Tita i Staljina u korist sovjetskog vođe, koga nisu shvatali samo kao predstavnika strane države već kao *vožda* svet-

dan kada je bila objavljena ova rezolucija. Verovatno je da je referat bio spremljen unapred [NA, f. ÚV KSC, 100/3, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 29. 11. 1949. Reinerová Vorlasu. O predlogu programa sjednice povodom obljetnice 29. novembra; Ibid., 29. 11. 1949. Geminder Vorlasu. O pitanju održavanja sednice jugoslovenskih emigranata 29. 11. 1949].

³⁰ O osnivanju ove organizacije vidi: Jan Pelikán, *op. cit.*, 22; Grant M. Adibekov, *Kominform i poslevojnena Evropa* (Moskva: Rossija molodaja, 1994), 150–151; I. Banac, *op. cit.*, 217–218.

³¹ Detaljnu analizu dosijea čehoslovačke Državne bezbednosti vidi u: O. Vojtěchovský, *Iz Praga protiv Tita*, 347–379.

skog komunističkog pokreta. Do tog perioda u komunističkom pokretu nije dolazilo do situacije u kojoj bi neko osporio primarnu ulogu SSSR-a i sovjetske partije u globalnoj revolucionarnoj borbi. Od početka dvadesetih godina vredeo je princip da je odbrana interesa SSSR-a na prvom mestu u dužnostima svakog komunista i svake komunističke partije. Informbirovcima su ostali za razliku od „titovaca“ verni ovom principu, iako je to za njih bio u većini slučajeva najteži trenutak u njihovom dotadašnjem životu. Dužnost svakog komunista bila je takođe da se celom snagom posveti borbi partije protiv neprijatelja. Komunisti u čitavom svetu smatrali su sovjetske bezbednosne snage, kao što su bile sovjetske GPU, NKVD ili kasnije KGB, „mačem revolucije“. Saradnja sa njima je bila za svakog pripadnika komunističkog pokreta najviša čast. Današnja težnja da se neki poznati ljudi kompromituju kao saradnici sovjetskih bezbednosnih organa i time kao „obični špijuni“ ne uzima u obzir ovo tadašnje shvatanje svetske revolucionarne borbe na čelu sa SSSR-om. Sa dolaskom komunista na vlast u drugim zemljama, isto tako su se pojavile „narodne“ službe državne bezbednosti. Među praškim emigrantima bilo je nekoliko njih, koji su radili kao činovnici ili neoficijalni saradnici sa Oznom/Udbom. Najznačajniji je bio Pero Dragila, major Ozne, jedan od vodećih oficira Ozne/Udbe za Hrvatsku i u trenutku objavljivanja rezolucije na dužnosti poverenika Udbe za Severnu Ameriku.³²

Međutim, mišljenje o čehoslovačkoj StB nije bilo kod emigranata automatski pozitivno. Emigranti su sami na početku pod rukovodstvom Dragile stvorili posebnu bezbednosnu strukturu da bi se suprostavili očekivanom pokušaju prodora Titovih agenata u njihove redove. U čehoslovačku StB nisu imali dovoljno poverenja: sumnjali su u njenu sposobnost. Kao bivši borci „narodnooslobodilačke borbe“ potcenjivali su čehoslovačke komuniste koji su došli na vlast legalnim i mirnim putem, zbog čega nisu bili sigurni da li bi StB znala kako da spreči infiltriranje Titovih agenata. Većina vodećih emigranata su prema StB izražavali omalovažavanje i rezervisanost. Na drugoj strani, StB je bila zadužena za „obaveštajnu odbranu“ emigracije. Skupljala je informacije o svim emigrantima da bi proverila njihovu poštenost i pouzdanost. Računala je da će „titovci“ pokušati da ubace u krug emigranata svog špijuna sa zadatkom da rad emigracije sabotira i razbije. Čehoslovačkim obaveštajcima su paradoksalno bili najsumnjiviji vodeći emigranti – Dragila, bivši udbaša, na prvom mestu.³³

Vršenje kontrole StB nad emigracijom otežavali su i odnosi između *estebeovaca*, pripadnika čehoslovačke službe bezbednosti i radnika partijskog aparata KPČ-a. Konkurencija i uzajamno nepoverenje rasli su pod uticajem kampanje protiv unutrašnjih neprijatelja i špijuna u redovima čehoslovačkih komunista. Zbog svega toga, sve do druge polovine 1951, StB je u redovima emigranata imala ograničen prodor. Državnoj bezbednosti je kao glavni izvor informacija služila L. Reinerova, koju su za ovu delatnost izabrali i preporučili radnici partijskog aparata. Reinerova je međutim vremenom sama postala sumnjiva zbog svoje prošlosti i veza sa partijskim funkcionerima, kojima je pripadao i „mentor“ jugoslovenske emigracije B. Geminder. Tek posle

³² NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 93, ar. j. 315, Dragila Pero; AJ, 507-VII-K XV, 1937/19, Dragila Pero.

³³ O čemu svedoči njegov obiman lični dosije: ABS, H-181/20.

njenog povlačenja iz emigrantskog udruženja 1951. godine došlo je do potpunog prodora StB-a u okruženje emigranata.³⁴

Međutim, StB je saradnike birala samo među manje aktivnijim i manje značajnijim članovima udruženja i to u dva smera: prvo to su bili ljudi koji su pristali na saradnju zbog pretnji kompromitacijom ili oduzimanjem statusu emigranata, drugo saradnici po ideološkom uverenju, koji su ponudu saradnje shvatali kao čast. Ovi prvi su pripadali onom sloju emigracije koji se grupi pridružio iz ličnih razloga – ljudi iz „praške kolonije“ starosedelaca, koji su podrškom rezoluciji pokušali da obezbede svoju životnu poziciju. Ovi drugi su najčešće bili bivši „učenici u privredi“, u rečniku emigracije „mladi radnici“, koji su se u potpunosti identifikovali sa ciljevima emigrantske akcije. Sa StB-om su saradivali sa ponosom. Međutim, problem i prve i druge vrste saradnika je bio taj da nisu imali tesne kontakte sa vodećim emigrantima, koji su bili predmet interesa StB-a. Njihov doprinos „razjedinjavanju“ jugoslovenske emigracije je bio skroman. Odnosi čehoslovačke državne bezbednosti i jugoslovenskih emigranata bili su indirektni, malo intenzivni i protivrečni. Tako je ostalo sve do kraja zvanične delatnosti IB emigracije 1954. Na drugoj strani, verovatno ni Jugoslavija nije uspela da ubaci svog čoveka u prašku grupu emigranata sve do završetka rascepa sa SSSR-om.³⁵

Emigranti i politički montirani procesi

Isključenje Jugoslavije iz Informbiroa i sovjetskog lagera prouzrokovalo je pretvaranje tog lagera u sovjetski blok i unutrašnju sovjetizaciju njenih država. Kampanja protiv „titovskih“ izdajnika uticala je u zemljama narodne demokratije na unutrašnju borbu protiv njihovih navodnih agenata, „titovskih“ špijuna i drugih prikrivenih neprijatelja u redovima domaćih komunističkih partija. Antititovska karta odigrala je centralnu ulogu u procesima sa domaćim funkcionerima u Albaniji i Bugarskoj. Međutim, najveći odaziv i posledice imao je proces sa Laslom Rajkom u Mađarskoj u septembru 1949. godine. Optužbe i presude na ovom procesu govorile su o tome da je u Mađarskoj bila likvidirana samo jedna grana velike zavere i da Titova agentura osim Mađarske takođe uspešno radi u najvišim partijskim telima u drugim zemljama. Rajkov proces je bio povod za „traženje čehoslovačkog Rajka“, pa je u vezi sa tim novembra 1951. godine u Pragu uhapšen nekadašnji generalni sekretar KPČ-a Rudolf Slanski. Godinu dana kasnije Slanski je osuđen na smrt zajedno sa deset drugih visokih predstavnika KPČ uključujući i B. Gemindera, koji je 1948–1951. vodio brigu o jugoslovenskoj političkoj emigraciji. Međutim, „jugoslovenska karta“, iako je bila na praškom procesu prisutna, nije više bila u središtu pažnje. Naime, taj proces je povodom izmene sovjetske politike prema Bliskom istoku dobio anticionistički motiv uz ogromno isticanje „jevrejskog pore-

³⁴ O. Vojtěchovský, *Iz Praga protiv Tita*, 477.

³⁵ Dosijeji najaktivnijih agenata StB u redovima emigracije: ABS, a. br. 105001 MV, osobni dosje RAKIČ, Velimir Radušević; a. br. 105198 MV, osobni dosje PROKOP, Jovan Prodanović; a. br. 105643 MV, osobni dosje IGOR, Milan Smiljanski; a. br. 105656 MV, osobni dosje r. br. 42192 D JOŽO, Josip Mavra; a. br. 108856 MV, osobni dosje SLÁVA, Aleksandar Đorđević; a. br. T-2357 MV, osobni dosje r. br. 10400 SUCHÝ, Jaroslav Prokopec; a. br. 686789 MV, osobni dosje r. br. 25844 TARAS, Nikola Božičković; brojni izveštaji Marije Franke, agentice AV 55, sačuvani su u dosijeima praćenih lica u fondu H-181.

kla“ kod većine osuđenika.³⁶ Jugoslovenska emigracija je bila na procesu spomenuta nekoliko puta, osumnjičeni Geminder je na primer „priznao“ da je u krug emigranata doveo „trockistu“ Teodora Balka. Međutim, u vezi sa procesom od emigranata niko nije uhapšen i niko nije izveden pred sud kao „Titov agent“. Emigranti pritom najverovatnije nisu znali da je StB 1951. i 1952. veoma intenzivno pratila njihovu liniju i spremala hapšenja, do kojih na kraju ipak nije došlo.

U početku, do polovine 1951. godine kada je StB dobijala informacije od L. Reinerove, uhapšeno je nekoliko pojedinaca. Radilo se o autsajderima, koji nikad nisu uticali na glavni tok događaja. Nakon istrage su bili proterani iz Čehoslovačke u Austriju. Nepoznata je sudbina Miloša Nešića, bivšeg sekretara Milana Grola i Vladimira Velebita, koga je StB uhapsila 1950. godine zbog sumnje da provocira frakcijsku borbu. Posle saslušanja, koje nije imalo rezultata, nije bio vraćen u emigrantsku grupu, ali mu je određen boravak u jednom selu u istočnoj Slovačkoj. Od polovine 1951. godine StB je intenzivno pratila pojedince iz grupe oko P. Dragile i S. Ivanovića. Nekoliko puta je već bio spremljen predlog za hapšenje, međutim rukovodstvo StB nikada nije dalo saglasnost.³⁷

S. Ivanović i M. Rajković pokušali su da stupe u vezu sa StB, kako bi se njeno nadziranje i praćenje usmerilo prema ljudima, koji su po njihovom mišljenju bili Titovi špijuni. Iako je StB pratila skoro sve emigrante, ovu inicijativu nije uzela u razmatranje. Od vodećih emigranata uhapšena je samo L. Reinerova u proleće 1952, ali povod za njeno hapšenje verovatno nije bila njena delatnost u emigrantskog grupi (Reinerova je bila jevrejskog porekla i lično je znala uhapšene funkcionere). Njen suprug T. Balk, iako pominjan na procesu sa Slanskim kao „trockista“, nikad nije bio uhapšen ni policijski saslušan. U poređenju sa grupom u Mađarskoj, praška grupa emigracije preživela je montirane procese u relativnom miru.³⁸

Spor o karakteru emigracije i o način delovanja

Prašku grupu emigracije pratilo je od njenog nastanka ključno pitanje – šta je u stvari smisao i sadržaj njene političke akcije? Grupa predvođena Ivanovićem i Rajkovićem isticala je od početka neophodnost aktivne borbe usmerene protiv Titovog režima. Po njihovoj zamisli, emigranti su na prvom mestu morali da vode propagandu kroz štampu i radio i na taj način da podstaknu i podrže duh revolta kod domaćeg „radnog naroda“ i sam ilegalni pokret. Cilj je bio da se što pre podigne oružani ustanak i partizanska borba protiv Titovih sledbenika. Ivanović i Rajković planirali su da organizuju diverzije, prelaske granica, da pruže podršku oružanim grupama na jugoslovenskom tlu, kao i vežbama emigranata za diverzantske akcije i oružane sukobe.

KPČ je pružala pomoć u štampanju *Nove Borbe* i u njenoj distribuciji ka iseljenicima u zapadnim zemljama, kao i u ilegalnom prebacivanju tih novina i drugih

³⁶ Karel Kaplan, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka* (Praha: Mladá fronta 1991).

³⁷ ABS, H-181/73a Borivoje Razić; NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 94, ar. j. 315, sl. Miloš Nešić (partijski dosije, dosije u arhivu bezbednosti nije bio pronađen); ABS, H-181/20 Dragila Pero; Ibid., H-181-26 Ivanović Slobodan.

³⁸ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským* (Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1953); O. Vojtechovský, *Iz Praga protiv Tita*, 479–558.

materijala u Jugoslaviju. Emigrantima je dala na raspolaganje radio-emisiju na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku; kasnije i na makedonskom. Međutim, na „aktivniji“ način borbe, iako unapred nije bio isključen, čehoslovački partijski radnici gledali su kao na preuranjen. U čehoslovačkim izvorima nismo naišli na dokaze da je sovjetska strana konsultovana oko bilo kakvih oružanih napada na Jugoslaviju, kao i da bi u takvim planovima emigranti imali ulogu.³⁹

Drugu liniju predstavljao je J. Milunić. Predlagao je da se emigracija iskoristi pre svega za ideološku i političku pripremu novih kadrova, koji bi u budućnosti preuzeli odgovarajuće zadatke u domovini. Iako je Milunićeva ideja bila prvo osuđena od njegovih radikalnijih drugova kao defetistička i saboterska, ovaj program postepeno je otvoreno prisvojio i partijski aparat KPČ-a. Pod vođstvom A. Rupnika i L. Reinerove uz podršku B. Gemindera, emigrantsko udruženje je od kraja 1949. godine predstavilo svoj plan političke delatnosti: s obzirom na to da je već bilo jasno da će borba protiv Tita trajati duže vreme, emigranti su bili dužni da se politički i stručno vaspitaju i školuju. Predstavnici KPČ hteli su emigrantima da nametnu svoju predstavu prevaspitanja „titovskih navika“ koje su informbirovski emigranti delili sa svojim neprijateljima, bivšim drugovima i saborcima u KPJ: avanturizam, sklonost ka anarhizmu, nedostatak discipline. Ovaj plan naišao je na podršku pre svega među studentima i „mladim radnicima“, jer je cenio njihovu obuku i svakodnevni rad u podjednakoj meri ili čak i više nego čisto „politički“ rad. Poželjna iskustva koja bi emigranti iskoristiti posle svog povratka kući za izgradnju socijalizma u Jugoslaviji, morali su se steći radom u zemlji domaćina. „Mladi radnici“, koji su bili zaposleni u čehoslovačkim preduzećima, predstavljali su buduće jezgro nove jugoslovenske radničke klase. U skladu sa tim bila je i jedna od tadašnjih parola: „gradeći socijalizam u Čehoslovačkoj, borimo se za pobedu mira u svetu i time protiv Titove klike u Jugoslaviji“. Uz pomoć običnog rada jugoslovenski radnici u Čehoslovačkoj borili su se za internacionalne ciljeve radnog naroda. Nasuprot tome, Ivanovićeva grupa svojom težnjom usmerenom na borbu direktno u Jugoslaviji, ponašala se po mišljenju domaćina u stvari nacionalistički, ponavljajući na taj način osnovnu „titovsku“ grešku.⁴⁰

Ivanovićeva grupa je naravno ovu tezu odbijala kao primer češkog nacionalizma, koji je isticao češki „socijaldemokratizam“ iznad revolucionarne borbe koju su predstavljali jugoslovenski komunisti „internacionalisti“. I jedan i drugi smer su kao najvišeg arbitra označavali Sovjetski Savez i pozivali su se na njegov primer. Kada je B. Geminder smenjen sa svoje funkcije i uhapšen, Ivanovićeva grupa očekivala je da tada dobije punu podršku u sprovođenju svoje koncepcije. Nasuprot tome, nova garnitura činovnika KPČ-a odbila je otvoreno ovu koncepciju kao razbijačku i podržala nastavak „graditeljske“ linije. U tom smislu je novoimenovano rukovodstvo emigrantske organizacije bilo sastavljeno od osoba isključivo iz redova studenata i „mladih radnika“.⁴¹

³⁹ ABS, H-181/26, s. 78, 12. 3. 1952, Ivanović – informacije; Ibid, H-181/73, s. 126, 21. 7. 1952. Provera Milutina Rajkovića.

⁴⁰ Prvi put se ova linija pojavljuje u pismu zahvalnosti CK KPČ iz političkog tečaja jugoslovenskih radnika u avgustu 1949: NA, f. UV KSC, 100/3, sv. 78, ar. j. 294, sl. 1, Pismo „Jugoslavenske radničke mladeži – političkih emigranata u ČSR-u“, 1. 8. 1949.

⁴¹ NA, f. UV KSC, sv. 69, ar. j. 284, sl. 36, 31. 1. 1951. Rupnik Geminderu. Godišnja sednica i izbor novoga komiteta partijske organizacije – zahtev za odobrenje; Ibid., 7. 2. 1951. (Geminder) Vorlasu.

Povratak ili trajna emigracija

„Graditeljska“ koncepcija slavila je uspeh, paradoksalno, posle završetka sukoba Jugoslavije sa Informbiroom. Njeni uspesi su međutim ostali realizovani samo na čehoslovačkoj teritoriji. Mali broj studenata i učenika se profesionalno ostvario kao visokoobrazovani stručnjaci u svojim civilnim zanimanjima: kao lekari, tehničari, naučnici. Neki su ipak uspeali da dosegnu istaknute karijere: Branislav Urošević u šumarstvu, Petar Marković, Ivan Ujević i Bora Čumlivski u agronomiji, Gojko Lončar je postao profesor nuklearne fizike i jedno vreme je bio dekan ovog fakulteta, Jovan Čirlić je bio rektor Visoke tekstilne i mašinske škole u Liberecu. Milica Čukić-Tondlová prevodila je sa ruskog i srpskohrvatskog jezika i predavala je ove jezike na praškom Filozofskom fakultetu. Zdravko Orozović je vodio Katedru marksizma-lenjinizma na praškoj Akademiji filmske umetnosti (FAMU), dok je Svetozar Mirković predavao marksizam-lenjinizam na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Bratislavi. Veselin Starčević je kao istoričar radio u Čehoslovačkoj akademiji nauka pišući radove o istoriji Balkana i Jugoslavije. Koautor je izvorne češke kolektivne monografije *Istorija Jugoslavije* (1970), za koju je napisao poglavlja o međuratnom periodu.⁴²

Većina emigranata ostala je da živi u Čehoslovačkoj. Posle normalizacije odnosa dobili su čehoslovačko državljanstvo, dok su mnogi postali i redovni članovi KPČ-a. U velikoj meri su se ovi, tada pretežno mladi muškarci, ženili češkim ženama i osnivali porodice u Čehoslovačkoj. Manji broj emigranata, uglavnom bivših vođa, nije se pomirio sa normalizacijom odnosa i svoga položaja u zemlji domaćina. Neki su se pomirili sa sudbinom i kao M. Rajković se vratili u Jugoslaviju i sve do detalja priznali Udbi.⁴³ Drugi, uključujući i S. Ivanovića, rešili su neugodan položaj u zemlji domaćina na taj način što su se preselili u Sovjetski Savez. Odatle su Ivanović i nekoliko njegovih pristalica reemigrirali u Jugoslaviju tokom šezdesetih godina. P. Dragila i njegova žena Dušanka, kao i Atena i Josip Milunić ostali su da žive u Čehoslovačkoj. Svako je na svoj način i dalje pratio situaciju u Jugoslaviji. Supružnici Dragila su učestvovali tokom sedamdesetih godina u pokretu Nove KPJ Milete Perovića. U Pragu su osnovali malu ćeliju, pišući i šaljući letke u Jugoslaviju. Delatnost ovih penzionera je redovno tokom ove decenije kvarila čehoslovačko-jugoslovenske međudržavne odnose. Međutim to je već bila zadnja, labudova pesma, informbirovske pokreta.

Zaključak: Ko je tu bio staljinista?

U kasnijoj interpretaciji stvorenoj u Titovoj Jugoslaviji, informbirovci su postali oni jugoslovenski komunisti koji su se zbog svoje prirode i sklonosti prema dogmatskom načinu mišljenja, fanatičnom i netolerantnom ponašanju, opredelili za Staljina. Izborom Staljina ispred Tita birali su staljinizam kao etatističku državno kapi-

⁴² Václav Žáček i Veselin Starčević (ur.), *Dějiny Jugoslávie* (Praha: Svoboda, 1970), 381–452.

⁴³ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Služba državne sigurnosti, šifra 1, 10–18 Informbirovska emigracija u ČSSRu – zapisnik o saslušanju povratnika Rajković Miće. Zapisnik ima 270 gusto pisanih stranica!

talističku degeneraciju izvornog lenjinizma. Nasuprot tome, uz Tita su stali slobodoljubivi, kritički nastrojeni ljudi koji su odbacivanjem sovjetskog patronstva omogućili da se u Jugoslaviji razvije humaniji, liberalniji i stvaralačko-plodniji tip socijalizma. Štaviše, informbirovci su podržali rezoluciju iz niskih pobuda, zbog bojazni, pod tuđim pritiskom, ili pak zbog sebičluka, karijerizma i ostvarivanja lične koristi. Na drugoj strani, jugoslovenski komunisti verni Titu pokazali su hrabrost i odlučnost da brane svoja uverenja protiv laži i puke grube sile.

Iscrpno istraživanje različitih aspekata života jedne grupe informbirovske emigracije pokazalo je ipak drugačiju sliku, koja nije tako jednostavna i crno-bela. U informbirovske emigraciji okupili su se jugoslovenski komunisti koji su pod težinom trenutka dali prednost Staljinu u odnosu na Tita, vođi svetskog komunističkog pokreta ispred vođe istog pokreta, samo u okviru svoje države. Kao pripadnici principijelno internacionalističkog pokreta, birali su stranu iza koje su u ovo vreme stali komunisti čitavog sveta, dok je Tito predstavljao samo njegovu regionalnu granu. Komunisti su od tridesetih godina u interesu borbe protiv fašizma diskutovali o patriotizmu i patriotskoj dužnosti, koja je u slučaju strane agresije trebalo da se brani čak i ako se radilo o buržoaskoj državi. Nikome međutim nije palo na pamet da bi se takav patriotizam mogao usmeriti protiv Sovjetskog Saveza, prve zemlje revolucije koja je jamčila perspektivu socijalizma u čitavom svetu. Za komuniste, pre svega one vaspitane u staljinističkom periodu, bilo je sasvim logično, da je njihova prva otadžbina – Sovjetski Savez.

Iz pažljivog posmatranja emigrantskih izjašnjavanja i njihovih životnih sudbina, čini se da je upravo mogućnost razmatranja situacije u inostranstvu, bez efikasnog pritiska jugoslovenske partije i jugoslovenskih organa, vodila ove komuniste u informbirovske redove. Moguće je da je među informbirovcima bilo karijerista i računđija. Ipak, takva ličnost nije bila karakteristična za informbirovske emigrante. Moguće je pre svega videti ljude, koji su bili odani političkoj ideji i koji su se žestoko sukobljavali oko svojih koncepcija i mišljenja. U okviru staljinističke političke kulture, mogli bismo pronaći težnje prema samousavršavanju, vaspitanju i školovanju, „stvaranju boljeg čoveka“ u samom sebi, kao i tendencije radikalizma, borbenosti, nasilja. Među njima bilo je i pristalica dogovaranja i mirnog rešenja sporova, ali i brutalnih postupaka protiv protivnika. Isti ljudi su u jednom trenutku zagovarali „demokratske mehanizme“ i bili su spremni na pobunu protiv autoriteta. Već u drugom trenutku, branili su svoju vlast i koristili svoju nadmoć uprkos mišljenju većine redovnih članova. Staljinizam informbirovaca je bio veoma složen, kompleksan fenomen. Možemo reći da su zajednički principi u njemu bili entuzijazam i uverenja u utopijske, sasvim nerealne ciljeve, mentalitet ratnog stanja i sveprisutne pretnje, ali i vera da su autoritet Staljina i Sovjetskog Saveza neosporivi. Neprijatelji su mogli biti svuda – među najbližim drugovima-emigrantima, u vrhu KPC-a, u čehoslovačkoj državnoj bezbednosti. Svakog je bilo moguće kritikovati ili optužiti kao neprijatelja. Samo Staljin i SSSR, kameni temelji informbirovske političke identiteta, bili su od takvog optuživanja apriorno izuzeti. Posle normalizacije odnosa Moskve i Beograda i nakon XX kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza 1956. godine, mnogi informbirovski emigranti priznali su da je Staljin pogrešio uz isticanje njegovih zločina. Novi temelj informbirovske identiteta više nije bila nekritička idealizacija i vera u Sovjetski Savez,

nego njihov otpor i mržnja prema Titovom režimu, koji je, po njihovim rečima „imao na rukama krv poštenih komunista“. Sa tim nikad nisu hteli da se pomire.

Poznato je da je u Jugoslaviji staljinizam progonjen na staljinistički način. Tek kasniji razvoj događaja vodio je do promene u ideologiji i vladajućoj praksi. Međutim, ni informbirovski pokret i emigracija nisu bili monolitni i nepromenljivi. Obe strane rasepa u jugoslovenskom komunističkom pokretu su na prelomu četrdesetih i pedesetih godina delile u većem smislu iste postupke, način ponašanja i razmišljanja, praktično istu političku kulturu, koja je bila i komunistička (staljinistička) i specifično jugoslovenska.

REFERENCE

- Adibekov, Grant M. *Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy*. Moskva: ROSSPEN, 1998.
- Adibekov, Grant M. *Kominform i poslevojevnaja Evropa*. Moskva: Rossija molodaja, 1994.
- Balk, Teodor. *Ztracený rukopis*. Praha: Práce, 1950.
- Banac, Ivo. *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1988. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501720833>
- Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.
- Doder, Milenko. *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989.
- Dragišić, Petar. „Napred – List jugoslovenskih emigranata (pristalica Kominforma) u Bugarskoj“. *Tokovi istorije*. br. 3–4 (2005), 125–142.
- Gužvica, Stefan. *Frakcijski boji v Komunistični partiji Jugoslavije med veliko čistko 1936–1940*. Ljubljana: Sophia, 2019.
- Kačavenda Petar i Đoko Tripković. *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1999.
- Kaplan, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta 1991.
- Kosić, Ivan. *Goli otok. Najveći Titov konclogor*. Rijeka: Mikrorad, 2003.
- Kržavac Savo i Dragan Marković. *Informbiro – kaj je to: Jugoslavija je rekla ne*. Ljubljana, Komunist, 1976.
- Milenković, Milan. „The Cominform Emigration in Bulgaria“. *Istorija 20. veka*, br. 1, (2025), 147–162. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2025.1.mil.147-162>
- Mitrović Momčilo i Slobodan Selinić. „Jugoslovenska informbiroovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964“. *Tokovi istorije*. br. 1–2 (2009). 31–54.
- Mitrović, Momčilo. *Tri dokumenta o ibeovcima*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009.
- Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*. Beograd–Zagreb–Sarajevo: VBZ, 2010.
- Nikolić, Miodrag. *Informbiro*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989.
- Pelikán, Jan. *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*. Praha: Karolinum, 2001.
- Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1948*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1953.
- Radonjić, Radovan. *Izgubljena orijentacija*. Beograd: Radnička štampa, 1985.
- Šarić, Tatjana. „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća“. *Migracijske i etničke teme*. br. 2 (2015). 195–220. DOI: <https://doi.org/10.11567/met.31.2.1>

- Tripković, Đoko i Milica Tripković. *Iskušenja jedne mladosti. Jugoslovenski omladinci u ehoslovakoj 1946–1948. g.* Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1988.
- Vojtėhovský, Ondřej. „Aktiviranje jugoslovenskih informbirovaca u ehoslovakoj 1968. godine“. U: *Tito – viđenja i tumačenja*. Urednik Olga Manojlović Pintar, 466–485. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Vojtėhovský, Ondřej. „Anton Rupnik: Pot slovensko-francoskega komunista do kariere jugoslovenskega informbirojevskega funkcionarja“. *Acta Histriae*. br. 1–2 (2010), 151–174.
- Vojtėhovský, Ondřej. „Informbirovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbiroovaca u ehoslovakoj“. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*. Urednik Slobodan Selinić, 207–230. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Vojtėhovský, Ondřej. „Iz diplomatije u IB emigraciju. Događaji u jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima u SAD-u povodom Rezolucije Informbiroa 1948. godine“. U: *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961*. Urednik Slobodan Selinić, 174–204. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.
- Vojtėhovský, Ondřej. *Iz Praga protiv Tita! Jugoslavenska informbirovska emigracija u ehoslovakoj*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Vukman, Péter. „Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj (1948–1949)“. U: *Mađari i Srbi sa dve strane promenjive granice 1941–1948*. Urednik Árpád Hornyák, Zoran Janjetović, László Bíró, 351–383. Budimpešta, Mađarska akademija nauka, Filozofski istraživački centar, Istorijski institut, 2016.
- Vukman, Péter. „Political Activities of Ibeovci Emigrants in Hungary (1948–1953)“. *Tokovi istorije*, br. 3 (2017), 35–58 DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2017.3.vuk.35-58>
- Vukman, Péter. „Social Composition and Everyday Life of Cominform Emigrants in Hungary (1948–1980)“. *Istorija 20. veka*, br. 1 (2018), 133–146. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2018.1.vuk.133-146>
- Vukman, Péter. „‘Tito’s stoutest spy’: Lazar Brankov in Hungary (1945–1956)“. *Öt kontinens*. br. 2 (2013), 407–422.
- Vukman, Péter. *Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Budapest – Pécs: Kronosz Kiadó, 2017.
- Žáček Václav i Veselin Starčević. *Dějiny Jugoslávie*. Praha: Svoboda, 1970.

YUGOSLAV COMINFORM EMIGRATION:
A VIEW FROM CZECHOSLOVAKIA

Ondřej Vojtěchovský, PhD*

Summary

This article summarises and evaluates the results of research on Yugoslav Cominformist emigration in the countries of the Soviet bloc. In doing so, it adopts a Czechoslovak perspective, as the author has conducted extensive research on this topic in Czechoslovak party and security archival collections. On the basis of this research, the author challenges the dominant narrative originating in socialist Yugoslavia, which claimed that Cominformist emigrants were non-independent tools of Soviet policy, used in a campaign against the Yugoslav party leadership led by Tito. The article instead presents the Cominformist emigrants as autonomous historical actors who, in a critical situation, spoke out in favor of the Soviet Union for different, yet nevertheless their own, motives and who, despite the often limiting room for manoeuvre, exercised their own initiative and co-determined their own destinies. The article focuses on key moments and key issues in the life and activities of the Cominformist emigration.

KEYWORDS: Yugoslav-Soviet Split 1948; Cominform; Cominformist Emigration; Communist party of Yugoslavia; political exile from Yugoslavia; Czechoslovakia

* Professor, Charles University, Faculty of Arts, Prague, Czech Republic
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0778-7876>; E-mail: ondrej.vojtechovsky@ff.cuni.cz